

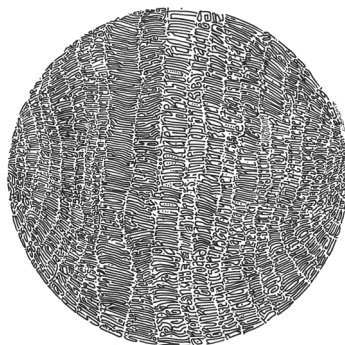
FEKETE BALÁZS

„JOG ÉS IRODALOM”: CSENDES FORRADALOM A MAGYAR JOGELMÉLETBEN?

Bevezetés: főáram a magyar jogelméletben

■ Vitathatatlan, hogy a rendszerváltást után a magyar jogelméleti gondolkodás főárama autonóm jogászai elméletekre¹ alapult. A szocialista időszakban a döntően² marxista-leninista alapelvekkel összhangban álló jogászai ideológiai indoktrinációt szolgáló jogelmélet³ a rendszerváltás éveiben ugyan – sikeresen, de nem könnyedén – megsza- badult ettől a szereptől, azonban – az elméleti és személybeli kontinuitások miatt – csak fokozato- san tudott egy új, valóban a tudomány értékeire fókuszáló szakmai ethoszt kialakítani. Az ország- ban egyébként is jelentős hagyományokkal rendel- kező,⁴ alapvetően „németes” orientációjú, jogsza- bály és dogmatikaorientált jogelmélet újjászületése⁵ mellett az angol–amerikai gyökerű analitikus jog- elmélet művelése⁶ indult el a kilencvenes évek végére, és folytatódik változó intenzitással napjain- kig. Nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy a je- lenkori hazai elméleti-jogi gondolkodás főárama e két szemléletmódból merít lényeges inspirációt.

E rövid tanulmány amellett érvel, hogy e folya- matokkal párhuzamosan a magyar jogelméletben megkezdődött, sőt talán már le is zajlott egy – a jog- elmélet főáramának egyetemi katedrákra és vélt publikációs teljesítményekre koncentráló néző- pontjából – szinte észrevehetetlen „csendes forra- dalom”.⁷ Ez a „csendes forradalom” a „jog és iroda- lom”⁸ hazai recepciója⁹ köré szerveződött. „Csen- des” volt azért, mert nem kapcsolódnak hozzá

Ezzel párhuzamosan a jogtudomány szerepe az előírás helyett a megértésre korlátozódik, és a legfontosabb szerepet a jogtörténészek játszhatják a diktatúra joggal való kapcsolatának és jogműködésének feltárásával.

olyan zajos és személyi viszonyokat romboló viták és pozícióharcok, melyek a hazai jogelmélet főáramát az utóbbi évtizedekben is meghatározták; „forradalmi” pedig azért, mert a jogról való elméleti gondolkodás egy alternatív, a korábbival összemérhetetlen – inkommenzurábilis – víziója mentén jött létre, és teljesen új típusú szakmai szerveződések alapul. A következőkben e „csendes forradalom” olyan alapjellemzőit mutatjuk be, melyek alkalmasak lehetnek a kontrasztot jól kiemelni, és így próbáljuk érzékeltetni a „jog és irodalom” hozzájárulását a hazai akadémia szcéna lassú átalakulásához.

A „jog és irodalom” „csendes forradalma” Egyetemi hierarchián kívüli folyamatos közösségépítés

■ A jogelmélet főárama számára a tudományos közösség struktúrája adott: a különféle jogi karok jogelméleti katedrái köré szerveződő oktatói csoportokból épül fel. A tanszéki szintű elismertség komoly szakmai tekintély forrása, mely adott esetben egyetemi hatalmi pozíciókká vagy tudományfinanszírozási lehetőségekké konvertálható. Továbbá a tanszéki lét lehetővé teszi – a forrásoktól függően – bizonyos számú, a jogelmélet területével hivatásszerűen foglalkozó oktató alkalmazását, és számukra előrelépési lehetőséget – életpályát – kínál az egyetemi világban.

A „dolog természetéből” adódik, hogy a „jog és irodalom” semmilyen ilyen egyetemi pozícióval sem rendelkezik, egyetlen jogi karon sincs például „jog és irodalom” tanszék, és hasonló kutatócsoportok sem jöttek létre hivatalosan az akadémiai kutatóintézetek világában. E „pozícióhiány” azonban nem tette lehetetlenné, hogy a 2010-es évek második felére létrejöjjön egy élő szakmai közösség, amely tagjainak száma megközelíti vagy – egyes időpillanatokban – meg is haladja egy nagyobb egyetemi tanszék létszámát. A „jog és irodalom” szakmai közösségének szerveződése horizontális jellegű, és ezért mentes a formális hierarchiától – ellentétben az egyetemi szakmai közösségek tanszéki titkártól tanszékvezetőig felépülő, függőségi viszonyokon alapuló vertikális szerkezetével –, valamint nem kötődik egy meghatározott intézményhez sem. Ennek ellenére személyi összetételében meglepő állandóságot mutat,¹⁰ jól azonosítható egy 6-8 fős mag, mely mozgásban tartja a rövidebb vagy hosszabb ideig új tagokkal kiegészülő, teljes „jog és irodalom” közösséget. A közösségben betöltött pozíciók átjárhatósága is természetes, egyes új belépők a korábban említett belső mag részévé válnak, míg mások kilépnek ebből, és más területek felé fordulnak. A személyi értelemben vett szilárdság és rugalmasság tehát egyszerre jellemző.

A magyar „jog és irodalom” közösség fő intézménye az általában két évente megrendezett „jog és irodalom” szimpózium, mely egy kezdetben szűk, majd hogyanem baráti társaság közös eszmecseréjéből napjainkra komoly és széles körű tudományos rendezvénné vált.¹¹ Az első szimpóziumot a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogi karán szervezték (2006), ezt követően a Debreceni Egyetem doktori iskolája (2008), a Pázmány Péter Katolikus Egyetem piliscsabai bölcsészkarja (2010), a Szegedi Tudományegyetem jogi kara (2012), újra a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogi kara (2014), majd az MTA TK Jogtudományi Intézete (2017) és a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézete (2019) adott otthont a rendezvénynek. E felsorolás mellett meg kell még említeni, hogy 2016-ban, a magyarországi szimpóziumoktól technikai értelemben függetlenül, a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetében – Kolozsváron – már rendeztek egy kétnapos konferenciát jog és irodalom témában, különös tekintettel az erdélyi irodalom elemzésére.

A szimpóziumokat a résztvevők létszámának lassú, de folyamatos bővülése jellemezte 2017-ig, ezt követően minimális visszaesést láthatunk, nyilvánvalóan nem függetlenül a legutóbbi szimpózium kolozsvári helyszínétől. A résztvevők számának bővülése alatt nem csak egyszerű számbeli növekedését kell érteni, hanem azt is, hogy a 2017-es és 2019-es rendezvényen már írók, irodalmárok és bölcsészek is előadtak, ami örömteli kiegyensúlyozódást vetít előre az egyelőre még jogászok által dominált területen, hiszen nem szabad elfelejteni, hogy a „jog és irodalom” eredményei a bölcsészek számára is ugyanolyan fontosak lehetnek. Ilyen értelemben egy valóban interdiszciplináris szakmai közösség kiformalódásának vagyunk szemtanúi, ami – amellet, hogy egyedi a magyar jog- és bölcsészettudományok körében – egy stimuláló, mind a „jog”, mind az „irodalom” képviselőit kölcsönösen támogatni és segíteni képes közösség. E körben nem számít szokatlannak, ha egy angol irodalommal foglalkozó szerző az angol jog intézményeire kérdez rá, vagy ha egy elméleti érdeklődésű jogász irodalomelméleti kérdésekről beszélget a viták során.

E nem szokványos szakmai közösségnek kialakult a bevett kommunikációs stratégiája az elmúlt másfél évtizedben: általában a szimpóziumokat követő évben jelenik meg a szimpózium anyagaiból és esetlegesen egyéb – a „jog és irodalomhoz” lazábban kötődő szerzők – tanulmányaiból összeállított kötet, melynek címe hagyományosan mindig Iustitiára utal.¹² A kötetek mellett pedig eseti szerkesztői felkérések alapján jogtudományi és irodalmi folyóiratokban is jelent meg már „jog és irodalom” tematikus blokk, melyek szintén fontos lépései voltak a „jog és irodalom” hazai beágyazódásának.¹³ E fő publikációs fórumok lehetővé teszik az eddigi eredmények megismertetését, a közösség tagjainak egymás műveire reflektálását, és a hagyományos jogterületekkel foglalkozó kutatók körében is érzékelhető e kötetek és folyóiratcikkek – leggyakrabban hivatkozásokban kifejeződő – gyenge, de mégis azonosítható hatása.¹⁴

Ténylegesen interdiszciplináris mozzanatok megjelenése

■ A jogtudomány kortárs fejlődésének egyik általános tendenciája az interdiszciplináris kutatások megerősödése. Noha e fogalomhoz többféle módszertan is kapcsolható,¹⁵ tagadhatatlan, hogy a jogi és nem jogi tudásterületek valamilyen típusú összekapcsolása egyre elterjedtebbé válik a jogi kutatásokban. Ennek egyik jele, hogy már a hazai jogtudomány főárama is reflektált az interdiszciplináris kutatás jelenségére, leginkább korlátozottan támogatóan.¹⁶ A magyar „jog és irodalom” mozgalom egyik fontos újdonsága és vonzása éppen a jogról való elméleti gondolkodás fogalmi és nyelvi kereteinek megújítása, és ebben fő szerepet játszik az irodalom és bölcsészettudományok terültéről a „jog és irodalom” kutatásokba átkerülő – egy jogász számára újdonság erejével ható – módszertan és fogalmi keret. Ez a recepciós folyamat a jogi jelenségekről szóló tudományos diskurzus gazdagodásához és megújulásához vezethet, másrészt lehetővé teheti a jogtudomány egyes eredményeinek a jogtudósi körökön kívüli értékelését is.

A jog és az irodalom tudományterületeinek összekapcsolása általánosságban két módon történhet. Vagy úgy, hogy irodalmi művek segítségével egy jogi jelenséget kívánunk bemutatni és elemezni (law in literature), vagy pedig egyes irodalomelméleti módszerek jogtudományi adaptációjával (law as literature).¹⁷ Az első megközelítésre, a jogtudományi gondolkodás irodalmi művek segítségével történő gazdagítására számos példát találhatunk az elmúlt másfél évtized „jog és irodalmi” terméséből,

míg az irodalomelméleti módszerek alkalmazása is megkezdődött, noha ezzel összehasonlítva kevésbé átütő erővel.

Az irodalomelmélet területéről legszelesebb körben talán az intertextualitás/transztextualitás¹⁸ koncepciója épült be a „jog és irodalom” hazai gondolkodásába. Ebben feledhetetlen érdemei voltak Nagy Tamásnak, aki már a 2000-es évek második felében kimerítően foglalkozott a szövegközi kapcsolatok elméletének felhasználásával, és több tanulmányban is érvelt e megközelítésmód „hozzá adott értéke” mellett. Ezek közül is kiemelkednek Hajnóczy *A fűtő* című elbeszéléséről írt hosszabb tanulmányai. Ezek – *az irodalom irányából* – a „valóságreferens olvasat” lehetőségének fenntartását hangsúlyozva a novellát a Kádár-korszakban is bűvópatakként létező, leginkább a munkásság életkörülményeire koncentrálnó szociográfiai hagyománnyal kapcsolják össze,¹⁹ *a jog irányából* pedig amellet érvelnek, hogy Hajnóczy szövegformálására és stílusára a szocialista jog formalista és bürokratikus, nyelve is jelentős hatás gyakorolt egy közös italozást követően letépett vörös zászlóval kapcsolatos ügyben rögzített bírósági jegyzőkönyven keresztül.²⁰ Nagy hatására mások is foglalkozni kezdtek a jogi szövegek összekapcsolódásának intertextuális szemléletű elemzésével,²¹ valamint az irodalmi és jogi szövegek egymásra hatásának problematikájával.²²

Hasonlóan gyümölcsöző módon jelent meg Paul Ricoeur hermeneutikája a magyar „jog és irodalomban”, mely az irodalmi művek értelmezését több lépcsőben, a kontextualizáció különféle, egymással körmozgásszerűen összekapcsolódó mozzanatainak – kontextualizáció, dekontextualizáció, és rekontextualizáció – segítségével képzelel el. H. Szilágyi István egy a 2000-es évek végén született tanulmányában Ricoeur tételének alkalmazhatóságára a jogi jelenségek megértése kapcsán mutatott rá Marquez *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikáját* felhasználva.²³ Gondolatmenete jól illusztrálja, hogy az irodalomelmélet miért és hogyan bővítheti ki a jogi diskurzust új fogalmakkal és új perspektívákkal. A regény történetének rekonstrukciója – a dekontextualizáció mozzanata – korántsem egyszerű feladat, hiszen annak öt fejezete nem lineárisan, hanem más-más nézőpontból és idősíkon keresztül mutatja be a becsületbeli gyilkossághoz vezető eseményeket, és ezzel lehetőséget ad – a magyar jogi képzésben méltatlanul alulértékelt – ténymegállapítás egyáltalán nem könnyű feladatának szemléltetésére. A *Krónika* rekontextualizációjára pedig számos olyan út kínálkozik – a szerző a regény egyes pontjai kapcsán példálózva a feminista, a jogszociológiai és az antropológiai megközelítésben rejlő értelmezési többletre utal –, melyek mind-mind alkalmasak arra, hogy a jog jelenségéről olyan megállapításokat tegyünk – pl. a jog és a patriarkális szemlélet szoros kapcsolata, a „női hang” hiánya a jogi diskurzusban, az állami jog hatékonytalansága és a jog rituális jellege –, amelyek kívül állnak a hagyományos jogi gondolkodás és jogelmélet érdeklődési körén. Ricoeur koncepciója tehát képes érdemben gazdagítani a jogról való gondolkodást, feltárva számára a jog szövegének hermeneutikai dimenzióit, ez pedig az elméletben és jogi oktatásban is gyümölcsöztesíthető. Ennek a szemléletnek a hatása vehető észre, amikor klasszikus jogelméleti szövegek parodisztikus változatainak összefűzése mutat rá a jogi normativitásban rejlő szituált problémákra,²⁴ vagy az amerikai jogi oktatásban egykoron bevett olvasmánylisták hazai összeállításának lehetőségeit vizsgáljuk.²⁵

E két példa jól rámutathat arra, hogy a „jog és irodalom” kereti között dolgozó jogászok nem egyszerűen csak segítségül hívják az irodalomelmélet egyes tetteleit problémáik megoldásához, hanem azokat összeolvasva jogi kérdésekkel önálló problémafelvetést, fogalmi készletet és módszertani megközelítést teremtenek.²⁶ Ezek természe-

tesen nem mindig koherensek, az irodalomelméleti tételek felhasználása akár meg is kérdőjelezhető egy szigorúan vett „tisztá” jogtudomány eszményének szemszögéből, azonban egy új, valóban interdiszciplináris szemlélet kialakulása vitathatatlan.

Térnyerés az oktatásban

■ Még a kritikusok sem vitatják,²⁷ hogy a „jog és irodalom” leginkább magától értődő közege a jogi felsőoktatás. Könnyű amellet érvelni, hogy miért kaphat szerepet az irodalom a jogászok képzésében²⁸ – szigorúan példálózó jelleggel: az íráskészség és a narratív készség fejlesztése, a szövegértési képességek erősítése, a jog mögött rejlő alapvető morális dilemmák dramatizálása, a döntően felső középosztálybeli joghallgatók valóságismeretének bővítése –, és érveinket egy már legalább kétszáz éve létező amerikai – egyetemi és jogász – tradíció léte is erősítheti.²⁹ Azaz a „jog és irodalomnak” helye lehet a jogi felsőoktatásban és a jogászképzés egyéb területein, amennyiben egy intézmény meglátja ebben a fantáziát.

Az utóbbi években négy jogi egyetem kurzuskínálatában – ELTE ÁJK, PPKE JÁK, KRE ÁJK, SZE ÁJK – jelentek meg kifejezetten „jog és irodalom” vagy a „jog és irodalomra” is épülő graduális kurzusok. Ezek közös jellemzője, hogy szabadon választott tantárgyak, azaz nem részei a jogászképzés kötelező elemeinek. Emellett még a Széchenyi István Egyetem jogi karán van lehetőség a doktori képzésben „jog és irodalommal” foglalkozni. E kurzusok a „jog és irodalom” közösségének tagjaihoz kötődnek döntően, és így hatékonyan valósul meg a kortárs kutatási eredmények beépülése a jogi oktatásba ezen a téren. Természetesen, összhangban az oktatók eltérő érdeklődésével és személyiségével, a kurzusok tematikája jelentősen eltér, de ez talán nem meglepő egy ilyen gyors mozgásban lévő és nem hierarchikus alapon szerveződő tudományterületen.

Az elmúlt másfél évtizedben a „jog és irodalom” megjelent a jogi oktatás egy jelentős szegmensében, és ez azt mutatja, hogy a diákok részéről van érdeklődés olyan tantárgyak iránt, melyek nem a hagyományos jogász oktatás toposzaira és módszereire épülnek.³⁰ Másrészt az is érzékelhető, hogy az alapvetően státuszkonzervatív intézmények sem zárkoznak el az ilyen típusú újítástól, amennyiben arra van megfelelő oktató, és az a hallgatók számára érdekes. A jövő egyik nagy kihívása, hogy vajon be lehet-e valamit építeni a jogi oktatás egyéb szegmenseibe is a „jog és irodalom” tartalmi és módszertani eredményei közül és ezzel elősegíteni a magyar jogi oktatás megkerülhetetlen átalakulását a tanuló- és tanulásközpontú modellt – melynek központi eleme az ismeretátadás mellett a készségek fejlesztése, az attitűdök és a felkészülés formálása – irányába.³¹

Hozzájárulás a közelmúlt feldolgozásához

■ A közép-európai volt szocialista társadalmak egyik sajnálatosan állandósult társadalomlélektani problémája a szocialista közelmúlt társadalmi szintű feldolgozásának le- és behatároltsága és az ezzel párhuzamosan kialakuló – hazugságokra, torzításokra és elhallgatásokra épülő – tökéletlen múltértelmezés. Az nyilvánvaló, hogy a jog képes lehet bizonyos törvényekkel – pl. átvilágítás és lusztráció, különféle kárpótlások, vagyonvisszaszolgáltatás, az ügynöki akták nyilvánossága – a múlttal való szembenézést elősegíteni és bizonyos igazodási pontokat kijelölni. Ezzel párhuzamosan a jogtudomány szerepe az előírás helyett a megértésre korlátozódik, és a legfontosabb szerepet a jogtörténészek játszhatják a diktatúra joggal való kapcsolatának és jogműködésének feltárásával.

E történeti törekvések mellett azonban a „jog és irodalom” hazai művelői is hozzá tudnak járulni a közelmúlt megismeréséhez és feldolgozásához. Ebben főszerepet – ismét csak – Nagy Tamás vállalt. Nagy Hajnóczy műveinek elemzésén keresztül bemutatta, hogy a korszak „túrt” kategóriájába tartozó, szociográfiai ihletettséggű, de „általánosságban nem igazságköteles beszédnek tekintett”³² irodalom képes lehet a korszak – a hivatásos kutatók által ideológiai okokból nem kutathatott, a rendszerváltás után pedig szemérmesen elfelejtett – mindennapi meghunyászkodások és hatalmaskodások által megfertőzött, sokszorosán torzított jogi valóságának jogszociológiai igényű bemutatására. A „jog és irodalom” ez irányú törekvései pedig pótolhatják a „hivatalos”, akadémiai kutatások által hagyott űrt. Ezt az értelmezést fejleszti tovább Nagy – a narratív jogtudomány eredményeitől is inspirálva – Hajnóczy *Elkülönítőjének* első teljes kiadásához írt előszavában, ahol már a szocialista jog normatív nyelvbe kódolt élethazugság személyiségkonstruáló, egyben torzító és a normalitástól eltávolító erejét állítja a „regény” történeteinek segítségével elemzése középpontjába.³³

A „jog és irodalom” ezek szerint képes lehet a szocialista közelmúlt tudathasadások mindennapi viszonyaihoz – irodalmi módszerei segítségével – olyan közel férközni, amire a jogtudomány hagyományos irányainak módszertanukban rejlő korlátozottságaik miatt egyszerűen nincs is lehetősége. Ez pedig lehetővé teheti, hogy az utókor, melynek részei azok a generációk is, amelyek már teljesen érintetlenek a szocialista időszak mindennapos létkorrupcióiban, megérthessék – vagy inkább: átérzhessék – e világot, melynek lényegét a legtalálóbban Kertész Imre fejezte ki, amikor a *Gályanaplóban* így ír: „Eddig a hazugság volt itt az igazság, de már a hazugság sem igaz.”³⁴ E megértés és átérés pedig nélkülözhetetlen, hiszen, itt, Közép-Európában, sosem tudhatjuk, mit hoz a jövő, és Nagy szerint érdemes ezért a – magunk mögött hagyani vélt – múlt tapasztalataival felvérteznünk magunkat.³⁵

Nagy elképzelése a szocialista viszonyok történeteken keresztül történő „megszóllaltatásáról” szintén termékenyen hatott a „jog és irodalom” közösségére. Ebbe a törekvésbe illeszkedik Horváth Attila írása, mely a szocialista politikai viccek segítségével kíván a rendszerrel szembeni ellenállás egy olyan – szokatlan – regiszterére rámutatni, mely természetszerűleg kívül marad a hagyományos jogi kutatás látókörén. Az ún. második nyilvánosság és viccgyártás mechanizmusinak dokumentálásával Horváth bepillantást enged a szocialista rendszer – egyáltalán nem csak az alávetés aktusai által jellemezhető – mindennapjaiba és így árnyalja annak közkeletű képét.³⁶ Matyasovszky-Németh Márton pedig kifejezetten a narratív jogtudományra támaszkodva – azaz a Nagy felfogását követve – elemzi Bertók László *Priusz* című munkáját, melyben a költő az 1955-ben megalakított Ady Endre irodalmi kör miatti elítélést dolgozza fel eredeti periratok alapján, de a személyességet sem nélkülözve. Valójában Bertók munkája Matyasovszky-Németh szerint „a diktatúrák mindennapos elnyomásának gyakorlatát” világítja meg, beleértve az azt elszenvedő fiatal költő saját narratíváját is, és ennek tanulmányozása lehetővé teszi a „kollektív kibeszélés” megkezdését.³⁷

Konklúzió: a jelenlét és a hatás tagadhatatlan

■ A fenti szöveg természetesen nem arról szólt, hogy a „jog és irodalomnak” „ki kellene hívnia” a hazai jogelmélet főáramát egy nagy szellemi küzdelemre – az elméleti jogi gondolkodás lényegéről –, mely majd valamelyik vitázó fél teljes és átütő „győzelmével” végződik. Különösen azért nem, mert a főáram egyetemi és akadémiai po-

zíción jelentős tekintély- és elismertségbeli fölényt biztosítanak mindenkori képviselőinek. Valójában ilyen – leggyakrabban tudományos eseményeken és folyóiratok hasábjain zajló – vitákra nincs is szükség, hiszen a két felfogás gondolkodásbeli és fogalmi keretrendszereinek csekély összemérhetősége miatt³⁸ – valóban érveken alapuló – nagy és általános viták nem is nagyon képzelhetők el. Egy hivatásos jogfilozófus számára érdektelenek az irodalmi kérdésfeltevések, egyszerűn szerkezetük és megfogalmazásaik miatt, míg a „jog és irodalom” képviselője nehezen tud „mélyből-cseleti” problémákhoz érdemben hozzászólni.

A jogelméleti főáram és a „jog és irodalom” viszonya sokkal inkább úgy fogalmazható meg, hogy a „jog és irodalom” képes lehet olyan területeken – pl. az irodalom iránt fogékony joghallgatók, az irodalom iránt érdeklődő nagyközönség, a hazai bölcsészkarok irodalom tanszékei, a jog „nagy” kérdéseiről szóló értelmiségi közbeszéd – felkelteni a jog elméleti kérdéseiről való gondolkodás igényét, melyek a klasszikus jogelmélet számára specializált fogalmi készlete és teoretikusan kifinomított kérdésfelvetései miatt szinte elérhetetlenek. Paradox módon – és ezt nehéz általánosságban elfogadni – ezzel a „jog és irodalom” ugyanúgy az elméleti kérdések iránti érzékenység – végső soron a filozófiai kultúra – fenntartását és fejlesztését szolgálja, mint a hagyományos jogelmélet, csak más perspektívából és más fogalomkészlettel. Továbbá egyes személyi átfedések miatt még az sem elképzelhetetlen, hogy a hazai elméleti jogi gondolkodásnak vannak olyan szereplői, akik mindkét területen meg tudják állni a helyüket.

Kilépve a tudományos írás formakényszeréből két személyes gondolatot is meg szeretnék osztani. Amikor 2006-ban H. Szilágyi István arra biztatott, hogy vegyek részt az első „jog és irodalom” szimpóziumon, egyáltalán nem gondoltam, mekkora hatással is lesz ez a döntés a jövőmre. Eltelt némi idő, amíg beletanultam abba, mit is jelent a „jog és irodalom”, és nem lehetek eléggé hálás Istvánnak és Tamásnak, akik végigvezettek ezen az egyre izgalmasabbá váló új világon. Utólag visszatekintve nem is az volt igazán vonzó mindebben, hogy úgy beszélhettünk jogi kérdésekről, ahogy a kétezres években egyáltalán nem beszéltek azokról az egyetemi közegben – ebben az időszakban a jogelméleti közösség meghatározó, alkotóerejük teljében lévő tagjai mind a jogelméleti főáram keretei között mozogtak –, hanem az a mód, ahogy mindent megtehetünk. A születőben lévő közösség mentes volt minden formalizmustól, tekintélyelvűségtől, dogmatizmustól. Szabadon gondolkodtunk, kérdeztünk és írtunk, tudva, hogy ennek úgy sincs semmi jelentősége jövőbeni előmenetelünk, egyetemi karrierünk szempontjából – ezt fejezte ki Nagy Tamás egyszer találóan egy odavetett megjegyzésében: „Belőlünk nem lesz egyetemi tanár...” – hiszen rajtunk kívül senkit sem érdekelt ez a terület.

Lehetett „valami” a jog és irodalomban, közösségünk újabb és újabb tagokkal bővült, a szimpóziumok szinte maguktól szerveződtek, és a kötetek is megjelentek. Ez a folyamat vezetett a mai helyzethez, amikor létezik egy olyan szilárd kontúrokkal rendelkező jog és irodalom szakmai közösség, melynek már Erdélyben is vannak tagjai. Úgy tűnik tehát, hogy kialakult a jog és irodalom valamiféle magyar hagyománya az elmúlt tizenöt évben, és ez a hagyomány képes volt intézményi háttér nélkül is önfenntartóvá válni.

A nagy kérdés a hogyan tovább kérdése. Az alapító generáció tagjainak egy része, természetesen, lassan más irányba fordult, és így távolodni kezdtek a közösség

magjától. Tamás 2018-as halála felfoghatatlan veszteség, a magyar jog és irodalom bizonyosan elvesztette ezzel legfontosabb személyiségét, hiszen rendkívüli műveltségével és szakmai tudásával ő állította fel azokat a szellemi koordináta-rendszereket – többek között: intertextualitás, narratív jogtudomány, a valóságreferens olvasat finom rehabilitációja, a szocialista hagyaték kutatása – melyek keretei között, mi, az átlagosak, végeztük a munkánkat. Úgy tűnik ezért, hogy a generációváltás elkerülhetetlen, és reménykedésre ad okot, hogy az utóbbi években több fiatal jogász és bölcsész is csatlakozni látszik törekvéseinkhez. Csak remélni lehet, hogy egyszer ők is ugyanúgy magukénak fogják érezni a jog és irodalom tematikáját, mint történt ez velünk az indulást követő időszakban – de ez már az ő történetük lesz.

■ JEGYZETEK

1. Ezt a fogalmat Richard Posner használta, amikor szembeállította az amerikai jogi gondolkodás hagyományos, a jogot önmagában megálló, autonóm jelenségként tekintő megközelítését és a különféle, nem jogi szempontokon alapuló „posztmodern” elméleteit. Úgy vélem – noha az intellektuális környezet (hagyományosan behatároltabb elméleti érdeklődés) és a jogi hagyomány (a common law tradíció) is eltérő az USA esetében – e fogalom a magyar elméleti-jogi gondolkodás rendszerváltást követő változásainak leírásánál is jól használható. Lásd Richard A. Posner: *The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962-1987*. Harvard Law Review 1987. 761–779.
2. Természetesen találhatunk kivételeket, de azok alapvetően az akadémiai szféra szűkebb és behatároltabb keretei között születtek, és hatásuk csak mérsékelt volt a jogászképzés keretei között. Áttekintésként: Varga Csaba: *A szocializmus marxizmusának jogelmélete. Hazai körkép nemzetközi kitekintésben*. Világosság 2004. sz. 89–116. Különösen fontos megemlíteni Peschka Vilmos jogfilozófus munkásságát, aki az MTA Jogtudományi Intézetében dolgozott, de – és ez jól példázza a rendszerbe kódolt korlátokat – az egyetemi oktatásban csak korlátozottan kapott feladatokat, és akkor is a civilizáltika területén. Lásd részletesen az *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae 2016–2017-es különszámot*, melyet Peschka Vilmos munkássága értékelésének szenteltek.
3. Az ún. szocialista normatívizmusról lásd Szilágyi Péter: *A jogfogalom és a törvényesség Szabó Imre jogelméletében: Adalékok a szocialista normatívizmus ideológiakritikájához*. *Leviatan* 2005. 2. sz. 69–96.
4. Lásd részl. Szabadfalvi József: *Múltunk öröksége. Elmélettörténeti perspektívák*. Gondolat, Bp., 2016.
5. Lásd pl. Jakab András: *A magyar jogrendszer szerkezete*. Dialóg Campus, Bp.–Pécs, 2007.
6. Lásd pl. Bódig Mátyás: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia. Jogelméleti módszertani vizsgálódások*. Miskolc, Bíbor, 2004.
7. E gondolat háttérben természetesen felsejlik Thomas Kuhn sok vitát kiváltó elmélete a tudomány forradalmi átalakulásáról, melynek szemlélete e rövid tanulmány szerzőjétől egyáltalán nem idegen. Azonban itt most nem fogalmi keretként, aprólékos analitikai igényrel használom, hanem sokkal inkább azért, hogy jobban „elmondhatóvá és megfogalmazhatóvá” tegyem azt a folyamatot, mely az „jog és irodalom” kapcsán az elmúlt két évtizedben lezajlott. Vö. Thomas S. Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris, Bp., 2002.
8. A „jog és irodalomról” összefoglalóan lásd H. Szilágyi István: *Jog és irodalom (habilitációs előadás)*. Iustum Aequum Salutare 2010. 1. sz. 5–27. és Nagy Tamás: „S ő levelemre városunkba jön”, *avagy hány életük van a jog- és irodalomkutatásoknak?* In: Fekete Balázs – Fleck Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2015. 115–168.
9. E történet egy részét leíró és kronológikus igényrel már feldolgozta H. Szilágyi István. Lásd István. H. Szilágyi: *Law and Literature in Hungary. An Introduction*. *Acta Juridica Hungarica* 2012. 1. sz. 1–6.
10. Vö. Könczöl Miklós: *Bodnár Kriszta – Fekete Balázs (szerk.): Iustitia meghallgat. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből (Budapest: MTA TK Jogtudományi Intézet 2018) 234 oldal*. *Állam- és Jogtudomány* 2019. 3. sz. 102.
11. Az első szimpóziumon, 2006-ban, 9 előadás hangzott el, míg a 2017-ben szervezett VI. szimpóziumon már 25 plenáris előadások és párhuzamos szekciók keretében.
12. Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Könczöl Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul*. Szent István Társulat, Bp., 2009; Fekete Balázs – H. Szilágyi István (szerk.): *Iustitia modellt áll*. Szent István Társulat, Bp., 2011; Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Nagy Tamás (szerk.): *Iustitia mesél*. Szent István Társulat, Bp., 2013; Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Kiss Anna – Zódi Zsolt (szerk.): *Iustitia körülhéz*. Szent István Társulat, Bp., 2017; Bodnár Kriszta – Fekete Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat*. MTA TK Jogtudományi Intézet, Bp., 2018.
13. „Jog és irodalom” szimpózium, Iustum Aequum Salutare 2007. 2. sz. 7–132. (szerk. H. Szilágyi István); *Jog és irodalom*, Irodalmi Szemle, 2015. 1. sz. 3–57. (szerk. Nagy Tamás); *Law and Literature in Hungary*, *Acta Juridica Hungarica* 2012. 1. sz. 1–82. (szerk. H. Szilágyi István – Fekete Balázs).
14. Lásd pl. Blutman László nemzetközi jogász egy friss tanulmányát, melyben annak ellenére, hogy azt állítja: „a »jog és irodalom« irányzat eredményeit nem tartom túl gyümölcsözőnek a jogtudomány szempontjából”, mégis Sherlock Holmes-történeteink elemzésén keresztül szemlélteti a deduktív logikai levezetések problémáit, és így irodalommal gazdagítja alapvetően logikai okfejtését. Blutman László: *Büntény és logika. Három tévhit Sherlock Holmes gondolkodásáról*. *Jogelméleti Szemle* 2019. 1. sz. 3–21.
15. Mathias Siems szerint négy módon lehetséges a jogtudományban az interdiszciplináris szemlélet alkalmazása: (1) amikor egy jogtudományi kutatási kérdés megválaszolásához egy másik tudományterület segítségét is igénybe vesszük (alapszintű megközelítés); (2) amikor nem szigorúan jogtudományi jellegű kutatási kérdést fogalmazunk meg egy jogi kutatásban (magas szintű megközelítés, első típus); (3) amikor egy másik tudomány-

- terült módszertanával igyekszünk egy jogi problémára tudományos választ találni (magas szintű megközelítés, második típus); és (4) amikor az előző két magas szintű megközelítést kombináljuk, azaz a kutatási kérdés és a kutatás módszertana is kívül áll a jogtudomány hagyományos keretein. Lásd Matthias Siems: *Taxonomy of Interdisciplinary Legal Research: Finding the Way of the Desert*. Journal of Commonwealth Law and Legal Education 2019. 1. sz. 5–17.
16. Vö. Pokol Béla: *A jogtudomány társadalomtudományosodása (és perspektivikus létrejötte)*. In: Bódig Mátyás – Zódi Zsolt (szerk.): *A jogtudomány helye, szerepe és használata. Tudomány módszertani és tudományelméleti írások*. Opten–MTA TK JTI, Bp., 2016. 50–76. vagy Jakab András – Menyhárd Attila: *A magyar jogtudomány helyzete és kilátásai*. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. HVG-ORAC, Bp., 2015. 42. Érdemes e ponton felvetni, hogy vitatható a szerzők álláspontja arról, hogy az interdiszciplinaritás a jogtudományban úgy jelenhet meg, hogy le kell a (dogmatikai) jogtudomány nyelvére fordítani más területek eredményeit. Leginkább azért problémás a „fordítás” gondolata, mert pont az teszi az interdiszciplinaritás szemlélet megjelenését a jogtudományban szükségessé, hogy a hagyományos jogelmélet csak relatív szűk fogalmi készlettel rendelkező nyelven képes megnyilvánulni. Az interdiszciplinaritás megjelenése pontosan e nyelvi készlet hiányosságainak meghaladására szolgálhat, és egyáltalán nem tűnik teljesíthetetlen elvárásnak, hogy egy (dogmatikai) jogtudós saját területe mellett egy másik tudományterület alapfogalmaiban is elmélyedjen, és azokat használja a kutatásai során, ahogy egy idegen nyelv elsajátítása sem reménytelen feladat.
17. Vö. H. Szilágyi: i. m. 2010. 5.
18. Lásd a Helikon 1996. évi 1–2. számát a transztextualitásról.
19. Nagy Tamás: *Egy arkangyal viszontagságai a szocializmusban*. Hajnóczy Péter A fűtő című elbeszélésének egy lehetséges olvasata. In: Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Könczöl Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul*. 28–38.
20. Nagy Tamás: „Vörös zászló leng, lengeti a szél...” A jog szövege Hajnóczy Péter A fűtő című elbeszélésében. In: Fekete Balázs – H. Szilágyi István (szerk.): *Iustitia modellt áll*. 117–119.
21. Pl. Fekete Balázs: *Az európai alkotmánypreambulumból. Összehasonlító és elméleti perspektívák*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2019. 106–125.
22. Pl. Busa Réka: *Ismerték-e a római költők a jogot? Családjogi barangolások a szatirikus hangvételi költészetben*. In: Bodnár Kriszta – Fekete Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat*. 21–34; Falusi Márton: *Jog és irodalom, haza és a haladás a magyar eszméletörténetben*. MMA MMKI, Bp., 2018. 137–183; Molnár András: *Párhuzamok Ambrose Bierce és Oliver Wendell Holmes gondolatvilágában*. In: Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Nagy Tamás (szerk.): *Iustitia mesél*. 133–146.
23. H. Szilágyi István: *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája: visszatekintés*. In: Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Könczöl Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul*. 111–132.
24. Paksy Máté: *Így irtok én. Artúr, Yossarian, Kenny – avagy a jog normativitásának paradoxonai*. In: Fekete Balázs – H. Szilágyi István (szerk.): *Iustitia modellt áll*. 167–181.
25. Fekete Balázs: *Érdemes-e egy jogásznak irodalmat olvasnia? J. H. Wigmore emlékére*. Irodalmi Szemle 2015. 1. sz. 23–39.
26. További kísérletként lásd Falusi Márton megközelítését, mely a jog és az irodalom egymásba fonódását a posztmodern elméletek kritikája alapján igyekszik újragondolni. Falusi Márton: *Magyar díoszkuozok. Bibó István és Szabó Zoltán*. In: Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Nagy Tamás (szerk.): *Iustitia mesél*. 32–51.
27. Vö. Varga Csaba: *Irodalom? Jobboldalelet?* Iustum Aequum Salutare 2007. 2. sz. 130–132.
28. Általános áttekintésként lásd Tóth J. Zoltán: *A „jog és irodalom” felhasználása az egyetemi oktatásban*. Irodalmi Szemle 2015. 1. sz. 14–22.
29. Vö. Nagy Tamás: *Jog és irodalom: kezdetek és eszmények*. Iustum Aequum Salutare 2007. 2. sz. 57–69. és Fekete Balázs: i. m. 2015.
30. Esettanulmányként lásd Fekete Balázs: *Két szemeszter „jog és irodalom” szeminárium tapasztalatairól*. In: Bodnár Kriszta – Fekete Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat*. 221–232.
31. Vö. Fleck Zoltán: *A jogászképzés szintleíró jellemzői*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2017. kül. 11–14.
32. Nagy Tamás: i. m. 2009. 39.
33. Nagy Tamás: *Mintha Dániát ki lehetne szellőztetni. Előszó*. In: Hajnóczy Péter: *Jelentések a süllyesztőből*. Magvető, Bp., 2013. 15.
34. Kertész Imre: *Gályanapló*. Magvető, Bp., 1992. 189.
35. Nagy Tamás: i. m. 2009. 40.
36. Horváth Attila: *Ez már a kommunizmus, vagy lesz még rosszabb is? Politikai viccek Magyarországon, a szocializmus idején*. In: Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Kiss Anna – Zódi Zsolt (szerk.): *Iustitia körülnéz*. 79–80.
37. Matyasovszky-Németh Márton: *Személyes történelem és jog Bertók László Priusz című munkájában*. In: Bodnár Kriszta – Fekete Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat*. 151–152.
38. Erre a csekély összemerítőségre jó példa, hogy Tóth J. Zoltán – aki egyébként a „jog és irodalom” közöség tagja is – új állam- és jogelmélet-tankönyve, mely ebben az esetben a főáramú jogelméleti gondolkodást kanonizálja a hallgatók számára, összesen egy oldat szentel a „jog és irodalom” döntően deskriptív bemutatásának. Beszédesebb, hogy a „jog és irodalom” a jog „mozgalmi” elméletéről szóló részben kap helyet, a kritikai jogtudománnyal, a jogi feminizmussal és a „jog és...” elméletekkel közösen. Azaz a szerző személyes „jog és irodalmi” érintettsége ellenére sem látszik a valódi diskurzuson alapuló átjárás a főáram és a „jog és irodalom” között. Vö. Tóth J. Zoltán: *Állam- és jogelmélet*. Patrocinium, Bp., 2019. 403.